

Nadir İbrahimi'nin Ateş Bedun-i Dûd Romanında Türkmenlerin Var Olma ve Birlik Mücadelesi

Ayşe Sosar¹

Öz

Ateş Bedun-i Dûd (Dumansız Ateş), modern İran edebiyatının önde gelen isimlerinden romancı, öykü yazarı, senarist ve yönetmen Nadir İbrahimi'nin İran Türkmenleriyle ilgili kaleme aldığı yedi ciltlik eseridir. Kaçarlar döneminin (1796-1925) ortalarında başlayan ve baba-oğul Pehlevi döneminin (1925-1979) son yıllarına kadar uzanan zaman dilimini içine alan romanda yazar, İran tarihinin yaklaşık yüz elli yıllık panoramasını gözler önüne serer ve olayların geçmişi hakkında okuyucuya geniş bilgiler verir. Söz konusu dönemler, İran tarihinin siyasî ve toplumsal yapısında ciddi bozulmaları yaşandığı dönemlerdir ve romanda bu olumsuz şartlardan en çok etkilenen, ezilen, sömürülen ve yalnız bırakılan Türkmen halkının var olma ve hayatta kalma mücadelesi anlatılır. Mücadele fikrini ortaya çıkaran siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlar; çözüm arayışları ve karşılaşılan engeller bir aşk hikâyesi ekseninde tek tek irdelenir. Türkiye'de şimdiye kadar hakkında herhangi bir çalışmanın yapılmadığı tespit edilen söz konusu romanın betimsel-analiz yöntemiyle incelendiği bu çalışmanın amacı, eseri tüm yönleriyle tanıtmak, Türkmen tarihî ve toplumu açısından taşıdığı önemi ortaya koymak ve farklı bakış açılarıyla yapılacak yeni çalışmalara kapı aralamaktır. Bulgular, dönemin toplumsal ve siyasî yapısına ışık tutması, Türkmen tarih, toplum ve kültürüne ait pek çok unsuru barındırması ve tema açısından oldukça zengin ve çeşitlilik arz etmesi yönüyle bu hacimli eserin, kapsamlı ve müstakil bir çok çalışmaya kaynaklık edebilecek özelliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır.

Anahtar Kelimeler: İran Edebiyatı, Nadir İbrahimi, Ateş Bedun-i Dûd Romanı, Türkmenler, Birlik Mücadelesi.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sakarya Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, ayseosar@sakarya.edu.tr, ORCID ID: [0000-0003-4288-0459](https://orcid.org/0000-0003-4288-0459).

Makale Gönderilme Tarihi / Article Submission Date: 27.06.2024

Makale Kabul Tarihi / Article Acceptance Date: 22.10.2024

Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) lisansı altında açık erişim olarak yayımlanmaktadır.

Authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published as open access under the [CC BY-NC 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) license.

The Struggle For Existence And Unity of The Turkmens in Nader Ebrahimi's Novel *Atash Bedun-i Dud*

Abstract

Atash Bedun-i Dud (Smokeless Fire) is a seven-volume work by the prominent figure in modern Iranian literature, novelist, short story writer, screenwriter, and director Nader Ebrahimi, concerning the Iranian Turkmen community. Spanning from the mid-Qajar period (1796-1925) to the final years of the Pahlavi era (1925-1979), the novel encompasses approximately one hundred and fifty years of Iranian history, presenting a panoramic view while providing extensive historical background to the readers. These periods mark significant disruptions in the political and social structure of Iranian history, and the novel narrates the struggle for existence and survival of the Turkmen people, who were most affected, oppressed, exploited, and abandoned during these adverse conditions. The struggles arising from political, social, economic, and cultural issues, along with the quest for solutions and encountered obstacles, are meticulously examined within the framework of a love story. In this study, the novel in question, about which no study has been conducted in Turkey so far, was examined with the descriptive-analysis method. The aim of this study is to introduce the work in all its aspects, to underscore its significance for Turkmen history and society, and to open doors to new research endeavors from various perspectives. The findings reveal that this extensive work, through shedding light on the social and political structure of the time, encompassing various elements of Turkmen history, society, and culture, and exhibiting richness and diversity in its themes, possesses the potential to serve as a substantial and independent source for numerous comprehensive studies.

Keywords: Iranian Literature, Nader Ebrahimi, *Atash Bedun-e Dud* Novel, Turkmen People, Struggle For Unity.

Extended Abstract

One of the most prolific authors of modern Iranian literature, particularly noted for his works related to children, young adults, and Turkmens, Nader Ebrahimi made a significant mark on Iranian literature with his seven-volume novel *Atash Bedun-e Dud* written in 1973. Taking its name from the old Turkmen proverb "Fire without smoke, youth without fault," *Atash Bedun-e Dud* is a historical, social, and political novel that discusses the life journey of the Turkmen people through historical processes, highlighting their political, social, and cultural transformations and changes. In this novel, Ebrahimi conveys in detail his observations and the information he gathered during the nearly thirty years he lived with the local people in the Turkmen Sahara region where he worked as a young machinist. The novel is significant in that it includes many elements of Turkmen society and culture from past to present and sheds light on the social and political structure of its period.

The central theme of this novel, written in a classic-realist style but occasionally drifting into romanticism, is the struggle for existence and unity of the Turkmen people. All elements of the novel, such as the plot,

characters, perspective, time, place, and narrative techniques, are used to serve this theme. Despite containing some features considered flaws in narrative technique, such as the author's intervention in the text, biased stance, and long-tedious dialogues, the novel successfully employs the main elements of a novel. One of the most notable features of the novel is its rich cast of characters. The Turkmen Sahara region, where much of the events take place, is richly depicted with numerous vignettes from historical events and daily life.

Atash Bedun-e Dud recounts the struggle of Alinay, one of the third-generation heroes of the novel, who returns to Turkmen Sahara as an enlightened idealistic doctor after studying in the city (Tehran). His struggle, aimed at awakening the Turkmens from their centuries-old slumber and rescuing them from the backwardness, bigotry, and ignorance they are deeply immersed in, is portrayed as a battle between light and darkness, good and evil, progressiveness and reactionarism. In this struggle led by Alinay, a social revolutionary and folk hero, the enemy comes both from within and without. The internal enemy includes fake religious figures, self-interested notables, local collaborators devoid of national values, and decayed and ineffective traditions, customs, and superstitions exemplified by 'blood feud' and 'Sacred Tree,' while the external enemy is depicted as the corrupt political-social order embodied by the Pahlavi regime and its administrators. Through long analyses and evaluations expressed by the novel's characters, particularly Alinay, the necessity of eliminating these two enemies, overthrowing the old order, establishing a new just order, and reconstructing national identity is emphasized.

As a revolutionary intellectual character who exists and fights in real life as well, Alinay gains the trust and favor of the tribe's people through his long efforts, persuading them of the ideas of unity and change. This enables the Turkmen tribes to form a unity, ending intra-tribal enmity and bringing peace, security, and trust. When it comes to the external enemy, a larger unity between the Turkmen people and other oppressed Iranian peoples is needed. This situation compels Alinay to expand his struggle nationwide, reaching out to all individuals and groups with similar goals regardless of their worldview or ideology, and striving to act together against the common enemy.

The literature review conducted on this work, which holds a prominent place among Nader Ebrahimi's works and brought him great fame, reveals that no academic study has been conducted in Turkey on this subject so far. This fact is among the reasons that make this research significant and necessary. This study, which examines and evaluates *Atash Bedun-e Dud* technically and thematically using a descriptive-analytical method, aims to introduce the work with all its aspects and features, highlight its importance for Turkmen society, history, and culture, and ultimately pave the way for new research from different perspectives.

This study, which examines the novel *Atash Bedun-e Dud* described by its author as "the history of the Turkmen people's oppression," under the single theme of "the Turkmen's struggle for existence and unity," has demonstrated that this voluminous work, rich and diverse in themes, possesses the potential to serve as the basis for many independent and

comprehensive studies. It is hoped that this preliminary study will contribute to new research conducted with different methods and perspectives.

Giriş

1936 yılında Tahran'da doğan Nadir İbrahimi, ilk ve orta öğrenimini Darülfünun'da tamamlamış, klasik Fars edebiyatına duyduğu ilgi ve bu yöndeki okumalarından elde ettiği bilgi ve yeteneğiyle ilk gençlik yıllarında yazmaya başlayarak daha o yaşlarda iyi bir yazar olacağına işaretlerini vermiştir. Edebiyata olduğu kadar siyasete de ilgi duyan Nadir İbrahimi, yine çok erken yıllarda dönemin popüler siyasî akımı olan sol tandanslı grupların faaliyetlerine katılmış, bu yüzden de birkaç kez tutuklanıp serbest bırakılmıştır. Yüksek öğrenimine Tahran Üniversitesi Hukuk Fakültesinde başlamasına rağmen hukuk eğitimini yarıda bırakan İbrahimi, İngiliz Dili ve Edebiyatı bölümüne geçmiş ve bu bölümden mezun olmuştur.

Yenilik arayışı içerisinde genç bir yazar olarak siyasî, sosyal ve kültürel faaliyetlerin içerisinde aktif bir şekilde yer alan yazar, 1963 yılında kısa öykülerden oluşan ilk kitabı *Hane-i Bera-i Şeb'i* (Akşam için Bir Ev) yayımlamıştır. Hayatının dönüm noktası olarak tabir ettiği bu kitapta yer alan *Doşnam* (Küfür) adlı siyasî içerikli öyküsü, Celal Al Ahmed, B. Azin ve Simin Danişver gibi dönemin önde gelen edebiyatçılarından övgüsüne mazhar olmuş ve onun edebî çevrelerde tanınmasını sağlamıştır. İslam Devrimi'ne (1979) giden süreçte Şah karşıtı protestolara katıldığı için tutuklanan ve serbest kaldıktan sonra yazın hayatına çocuk edebiyatıyla devam eden İbrahimi, bu alandaki başarılı çalışmalarından ötürü yurt içi ve yurt dışında çeşitli ödüller kazanmıştır ki 1971'de aldığı UNESCO eğitim ödülü bunlardan biridir.

Edebî faaliyetlerinin yanında gazetecilik ve televizyonculuğa da ilgi duyan İbrahimi gazete yazarlığı, senaristlik ve yönetmenlik de yapmış, İran televizyonunda yayımlanan belgesel ve dizi filmleri, yayınlandığı dönemde büyük bir ilgiyle karşılanmıştır. Aynı yıllarda yine kuruculuğunu kendisinin yaptığı İranoloji merkezinde İran tarih, kültür ve coğrafyasına dair çalışmalara başlayarak bu kapsamda İran'ın farklı bölgelerine uzun süreli gezi ve seyahatler düzenlemiş, gezip gördüğü yerlere ait çektiği yüzlerce fotoğraf, ses ve görüntü kayıtlarıyla zengin bir arşiv oluşturmuştur. Tüm bu faaliyet ve etkinlik alanlarına sportif faaliyetleri de eklemeyi ihmal etmeyen İbrahimi, sporun birçok dalıyla özellikle dağcılıkla ilgilenmiş, İran'ın en eski dağcılık gruplarından 'Eber Merd' (Süper Adam) grubunu kurarak bu spor dalının İran'da gelişip yaygınlaşmasına katkıda bulunmuştur.¹

Oldukça hareketli geçen hayatının son 10 yılını 1999'da yakalandığı ilik kanseriyle mücadele ederek geçiren İbrahimi, 2008 yılında bu hastalığa yenik düşerek 72 yaşında vefat etmiştir. Geride roman, öykü, senaryo ve çeşitli alanlarda

¹ Yazarın hayatı ve faaliyetleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Nadir İbrahimi, Ebu'l-Meşâğil, Tahran: Ruzbehan,1372 ve Nadir İbrahimi, İbn-i Meşğale, Tahran: Ruzbehan,1386.

yazdığı kitap ve makalelerden oluşan onlarca eser bırakan ve İran edebiyatının en üretken yazarlarından biri olma vasfını kazanan İbrahimi'nin, birçok yabancı dile de çevrilen öykü ve romanlarının başlıcaları şunlardır: *Yek Aşıkane-i Aram* (Huzurlu Bir Aşk), *Ber Caddeha-i Abi-i Sorh* (Kızıl Mavi Caddeler üstünde), *Se Didar ba Merdi ki ez Ferasu-i Baver-i Ma Amed* (Düşüncemizin Ötesinden Gelen Adamla Üç Görüşme), *Bar-i Diger Şehri ki Dust Daştem* (Yeniden Sevdiğim Şehir), *İnsan, Cinayet ve İhtimal*, *Hane-i Bera-i Şeb* (Gece İçin Bir Ev), *Efsane-i Baran* (Yağmur Destanı), *Der Serzemini-i Kuçek-i Men* (Benim Küçük Ülkemde), *Runivişt Bedun-i Asl* (Aslı Olmayan Kopya), *Ferda Şekli-i Emruz Nist* (Yarın Bugüne Benzemeyecek), *Çihil Name-i Kutah be Hemserem* (Eşiğe Kırk Mektup).

Nadir İbrahimi'nin eserleri arasında mümtaz bir yere sahip olan ve ona büyük bir şöhret kazandıran eseri hiç şüphesiz *Ateş Bedun-i Dûd* romanıdır. Yapılan literatür incelemesinde her biri müstakil ve kapsamlı bir araştırma konusu olabilecek farklı temaların işlendiği bu eser hakkında şimdiye kadar Türkiye'de yapılmış herhangi bir akademik çalışmanın tespit edilmemesi araştırmayı önemli ve gerekli kılan nedenler arasındadır. *Ateş Bedun-i Dûd* romanının betimsel-analiz yöntemiyle teknik ve tematik açıdan incelenip değerlendirildiği bu çalışmanın amacı, söz konusu eseri tüm yönleri ve özellikleriyle -araştırmanın kapsam ve sınırının elverdiği ölçüde- Türk okuruna tanıtmak, Türkmen toplumu, tarihi ve kültürü açısından taşıdığı önemi ortaya koymak ve eserin Türkçeye kazandırılması başta olmak üzere farklı bakış açılarıyla yapılacak yeni araştırmalara kapı aralamaktır.

1. Ateş Bedun-i Dûd (Dumansız Ateş) Romanı

Adını eski bir Türkmen atasözü olan “Ateş dumansız, genç hatasız olmaz” dan alan *Ateş Bedun-i Dûd*, Türkmenlerin bir millet olarak tarihî süreç içerisindeki yaşam serüvenlerinin anlatıldığı; siyasal, sosyal ve kültürel değişim ve dönüşümlerinin ele alındığı tarihî-sosyal ve siyasî bir romandır. Nadir İbrahimi'nin genç bir makinist olarak çalışmaya gittiği Türkmen Sahra'da yaklaşık otuz yıl birlikte yaşadığı yöre halkına dair gözlemlerini ve araştırmalarından elde ettiği bilgileri hayal gücüyle harmanlayarak tüm detaylarıyla aktardığı bu roman, geçmişten günümüze Türkmen toplum ve kültürüne ait pek çok unsuru barındırması ve dönemin toplumsal ve siyasal yapısına ışık tutması yönüyle oldukça önemlidir.

Ateş Bedun-i Dûd, tarihsel gerçeklikten hareketle kaleme alınmış, hem gerçek hem kurmaca şahısların yer aldığı bir romandır. Yazar, eserini oluştururken mümkün olduğu kadar tarihî gerçekliğe bağlı kaldığını şu sözlerle dile getirmektedir: “Defalarca ifade ettiğim gibi tekrar ifade ediyorum. *Ateş Bedun-i Dûd*, gerçeği olduğu gibi birebir yansıtan değil, gerçekle omuz omuza birlikte hareket eden bir romandır. Bu romandan beklenilecek şey ancak bu kadarlık olmalıdır. Fazlası, beni mahçup duruma düşürecek” (İbrahimi, 1271: 3/428).

Nadir İbrahimi, “Türkmen halkının zulme uğramışlığının tarihi” olarak adlandırdığı ve hayatta olduğu sürece yazmaya devam edeceğini söylediği bu eserini, meczubu olduğunu ifade ettiği Türkmen Sahra’ya, orada yaşadığı süre boyunca tabiatı ve insanıyla kendisine yaşattığı tüm güzel anlar ve anılar için bir hediye ve armağan olarak kaleme aldığını belirterek şöyle demektedir: “Türkmenlere hayran olduğumu inkar etmiyorum. Belki de ben onlarda başkalarının görmediği şeyi görmüşümdür. ‘Dumansız Ateş’ bitmeyecek, ben bitene kadar” (İbrahimi, 1371: 3/428).

Tarihî, sosyal ve siyasî içeriğiyle İran edebiyatının realist romanları arasında yer alan *Ateş Bedun-i Dûd*, her biri işlenen temaya uygun başlıklarla isimlendirilmiş, kendi içinde alt bölümlerden oluşan yedi ciltlik bir roman serisidir. Her bir cilt, bir bölüm olarak düşünüldüğünde romanın yedi ana bölüm ve altmış iki alt bölümden oluştuğu söylenebilir. Seriyi oluşturan ciltler ve isimleri şu şekildedir: Birinci cilt: *Galan ve Solmaz*, ikinci cilt: *Direht-i Mukaddes* (Kutsal Ağaç), üçüncü cilt: *İttihad-i Bozorg* (Büyük Birlik), dördüncü cilt: *Vakiiyetha-i Porhun* (Kan Dolu Gerçekler), beşinci cilt: *Hareket ez No* (Yeniden Ayağa Kalkmak), altıncı cilt: *Hergiz Aram Nehahi Girift* (Asla Huzur Bulmayacaksınız) ve yedinci cilt: *Her Serencam Ser Ağazist* (Her Son Bir Başlangıçtır).

Başlangıçta bir üçleme olarak 1973 yılında yazılan eser, yazarı tarafından aynı adla televizyona da uyarlanmış, (1974-1975) konusu ve kurgusuyla yayımlandığı tarihte ilgiyle takip edilmiştir. Bu üçleme yani *Galan ve Solmaz*, *Direht-i Mukaddes* ve *İttihad-ı Bozorg*, ağırlıklı olarak Türkmenlerin coğrafi ve doğa koşullarından kaynaklı hayat sorunları, aşk, gurur ve kahramanlık örgüsüyle romantizm özellikleri taşıırken sonraki yıllarda tamamlanan ve 1992 yılında yayımlanan diğer ciltleri romantizmden realizme geçişi yansıtır. Konusu, anlatım teknikleri ve hacmiyle İran edebiyatının önemli eserlerinden biri olan ve şimdiye kadar pek çok baskısı yapılan bu roman, İran Kültür ve İrşad Bakanlığının “Devrimin 20. Yılı Roman Ödülü”ne layık görülmüş, altın plaket ve onur belgesi kazanmıştır.

Klasik kurgu ve anlatım tekniğiyle kaleme alınan *Ateş Bedun-i Dûd*, yapı ve içerik bakımından karmaşıklık göstermez. Zamanın ileriye doğru, kronolojik olarak aktığı romanda olaylar nedensellik bağı içerisinde art arda yaşanır (Teslimi, 1388: 131-132). Roman, gerilimi yüksek vakalarla doludur. Ezeli düşman Göklen ve Yomutlar’ın çatışmasıyla başlayan ve birçok kez düğümlemlenip çözülen olay örgüsü *Galan ve Solmaz*’ın aşkıyla, tarafların birbirleri ve kendi içlerinde yaşadıkları ayrılık ve çatışmaların derinleşmesiyle şekillenir ve zaman içerisinde düşmanlığın sona erdirilmesi, birlik-beraberlik fikrinin oluşması ve bunun gerçekleşmesiyle son bulur.

Romanda olayların başlama ve gelişim seyri şöyledir: Göklen boyunun reisi Büyük Ovcu’nun güzelliği ve cesaretiyle nam salmış *Solmaz* adında bir kızı vardır. Yomutların reisi Yazı Oca’nın oğlu *Galan Oca*, *Solmaz*’a aşık olur. Ancak su meselesi yüzünden asırlardır birbirine düşman olan bu iki kabile birbirlerine ne kız vermekte

ne de kız almaktadırlar. Galan için tek yol Solmaz'ı kaçırmaktır. Kaçırma eylemi, Galan'ın iki kardeşinin Göklenler tarafından öldürülmesi ve Galan ve Solmaz'ın evliliğiyle sonuçlanır. Kardeşlerinin intikamını almaya yeminli olan Galan, yıllar içerisinde Solmaz'ın ailesinden bir çok kişiyi öldürür. Onunla da yetinmez tarlalarını ve ekinlerini ateşe verir. Ta ki Solmaz'ın hayatta kalan tek kardeşi Yetmiş Ovcu, yanına aldığı birkaç kişinin yardımıyla Galan'ı öldürene kadar. Kocası, kardeşi tarafından öldürülen Solmaz intikam için yola çıkar. Kardeşini öldürür ancak aynı anda kendisi de başka bir Göklenli tarafından öldürülür. Galan ve Solmaz'ın ölümünden sonra iki kabile arasındaki intikam ateşi sönmeye başlasa da kin ve düşmanlık devam eder.

Galan'dan sonra büyük oğlu Ak Öyler, obaları İnceburun'un yönetimini ele alır. Bu yıllarda obayı baştan başa saran nedeni bilinmeyen, amansız bir hastalık ortaya çıkmıştır. Ak Öyler, oğlu Alınay'ı, oba büyüklerinin tüm itiraz, engelleme ve tehditlerine rağmen hekimlik öğrenmesi için Tahran'a gönderir. Bu durum obada yeni bir çatışma ortamının doğmasına neden olur. Zira başta ileri gelenler olmak üzere oba halkı şehrin ve şehirli hain, hilekâr ve çıkarıcı olduklarını düşünmekte ve onlarla kurulacak her münasebetin obaya kötülük ve felaket getireceğine inanmaktadırlar. Ak Öyler'in bu ikdamını obaya ihanet olarak değerlendirdikleri için de onunla ve ailesinden olan herkesle ilişkilerini keserler. Üç buçuk yıl sonra hekim olarak geri dönen Alınay, büyük bir azim ve çabayla oba halkının güvenini yeniden elde etmeyi başarır. Halk onun sayesinde bilinçlenmeye, cehalet ve geri kalmışlıklarının farkına varmaya başlar. Yomut ve Göklenler arasındaki husumetin sona erdirilmesi fikrinin kabul görmesiyle bu iki büyük boy barışır ve birleşir. Diğer küçük boyların da katılımıyla obada büyük Türkmen birliği kurulur. Maral'la evlenen Alınay, bir süre sonra Tıp Fakültesi'nde okumak üzere Tahran'a gider ancak obayla ilişkisini kesmez. Uzaktan da olsa sorunlarıyla ilgilenir ve çözmeye çalışır. Bu yıllar çeşitli sol eğilimli siyasî grupların Türkmen Sahra'ya nüfuz ettiği ve etkin faaliyet yürüttükleri yıllardır. Söz konusu grupların çalışma ve faaliyetlerine katılan Alınay, bir süre sonra "Sahra Halkının Birliği" adıyla kendi partisini kurar ve Pehlevî rejimine karşı siyasî mücadele yürütür. 1959 darbesinden sonra karısı Maral'la birlikte Avrupa'ya giderler. 10 yıl sonra geri döner ve üniversitede dersler vermeye başlar. Silahlı eylemlerin de içinde olduğu siyasî faaliyetlerinden ötürü ailece İran istihbaratı, SAVAK'ın takibine girerler. Oğlu Arta tutuklanıp idama mahkum edilir. Kendisi öldürülür. Karısı Maral da başka bir çatışma esnasında ölür.

Roman, üçüncü tekil anlatıcı ilahî/hakim bakış açısıyla yazılmıştır. Her şeyi bilme, görme ve sezme gibi sınırsız olanak sağlayan bu bakış açısıyla yazar, kahramanların içinde buldukları durumu, ruh hallerini ve zihinlerinden geçenleri okuyucuya sunma imkanı bulur (Rızvaniyan ve Nuri, 1388: 84-85). Daha çok sahneleme/gösterme tekniğinin kullanıldığı romanda özetleme tekniğinden de faydalanılmıştır. Bakış açısının yer yer üçüncü tekilden birinci tekil döndüğü romanda yazarın roman karakterlerinden biri olarak ortaya çıktığı ve maceraya dahil olduğu görülür: "Hapishane yıllarında oldukça kötü geçen bir sorgulamanın ardından koğuşa döndüğüm bir gece Alınay, bana: "Geçmişteki yenilgilerini

düşünme. O büyük hatayı, o pes etmeyi, o çöküşü, o ayrılığı, o matem, o düşüşü, o esareti, o zayıflığı düşünme...” demişti” (İbrahimi, 1371: 3/24).

Romanda dikkat çeken bir diğer konu, anlatıda bir kusur olarak görülen, yazarın metne müdahalesidir. Nadir İbrahimi'nin, romanın bir çok yerinde olayların akışını durdurarak araya girdiğini, okuyucuya hitap ettiğini, hatırlatmalar yaptığını ve düşüncelerini ifade ettiğini görmek mümkündür: “Halk, askerî mahkemenin verdiği karar karşısında üzgün ve bir o kadar şaşkıncı, Tamamen sessizliğe bürünmüşlerdi (...) Bu, lidersiz kalan toplulukların özelliğidir. Ne yapacağını bilmeyen, hiçbir şey yapamayan şaşkın, kızgın ve öfkeli olma hâli (...) Büyük bir ormanın yanması için kibrite ihtiyaç vardır. Lidersiz güç, çöle dökülen nehir gibidir” (İbrahimi, 1371, s. 5/224). Yine başka bir yerde “Ben,-Bu romanın yazarı- 1963 yılında gençliğimin ilk yıllarında Kızıl Kale Hapishanesine girdiğimde Alınay'ın olduğu hücreye gönderildim. O yıllarda ve hatta sonraları neden beni o tek kişilik, dar hücreye gönderdiklerini anlayamamıştım ama bu satırları yazdığım şu an anlayabiliyorum” (İbrahimi, 1371: 7/132) dediğini görmekteyiz.

Romanın baş karakteri üçüncü ciltten itibaren ortaya çıkan Alınay'dır. Yazar, sadece kurguladığı bir karakter değil gerçek hayatta da görüp tanıdığı Alınay'ı merkeze alır ve olayları onun etrafında şekillendirir. Roman üç nesilden oluşan zengin şahıs kadrosuna sahiptir. Olayların akışı içerisinde tek tek sahneye çıkan karakterleri hatırlamanın okuyucuyu zorlayacağını düşünen yazar, yer yer adı geçen karakterlerin isimlerini hatırlatma yoluna gitmiştir. Şahıs kadrosuna dâhil edilen kişiler zamanla değişim ve gelişim gösteren yuvarlak karakterlerdir. Bununla birlikte tek boyutlu ve düz karakterler de vardır. Yazarın kahramanlara bakışı taraflıdır (Maksudi Gence, 1390: 149). Bazı karakterleri yücelterek sevdirmeye çalışırken: “İmanlı bir yiğit olan Kılıç Bulgay ve onun imanlı, şefkatli ve güzel karısı” (İbrahimi, 1371: 6/290) bazıları için ise tam tersi bir tutum sergiler: “Her zamanki o uğursuz tebessümüyle Yaşlı Aydın'ı gördü” (İbrahimi, 1371: 3/340) bazen de tarafını tuttuğu karakterler ve onların eylemleriyle ilgili okuyucunun düşüncesini etkileyecek ve yönlendirecek yorumlarda bulunur: “Alınay, belki olumlu bir cevap alır diye Maral'ı gönderdi. Bunu yapmakta haklıydı” (İbrahimi, 1371: 4/214).

Ateş Bedun-i Dûd'un dikkat çeken özelliklerinden bir diğeri, yazarın Türkmen ve Azerî isimlerinden bir isimler sözlüğü oluşturacak düzeyde bolca istifade etmesidir ki değişen çevresel, sosyal ve kültürel koşullar nedeniyle artık çoğu kullanılmayan bu isimlerin kullanımı, Türkmen dili ve kültürü açısından oldukça önemlidir. Palaz, Boyanmış, Arpacı, Taymaz, Maral, Altmış, Yetmiş, Bulut, Tumas, Amanlı, Mellan, Açık, Araz, Olduz, Kınak, Gizlin, Çevni, Karnava, Telli, Gazan, Kabak, Yamak, Kaçak, Tağan, Çatma, Anabay, Ermek, Onuk, Aynaz, Arta, Aydenç, Yorgun, Arpa, Uşar ve... bu isimlere örnek olarak zikredilebilir. Bu konuda dikkat çeken başka bir husus daha vardır ki o da yazarın genellikle iyi ve olumlu özellikleriyle ortaya çıkan karakterler için bu isimleri seçmiş olmasıdır. Bu, onun Türkmen halkı ve kültürüne olan sevgi ve sempatisini göstermekle birlikte taraflı tutumunu da yansıtmaktadır.

Romadaki kişiler, gerek fiziksel gerekse ruhsal özellikleriyle yazarın doğrudan anlatımının yanında iç monologları ve diğer kişilerle olan diyaloglarıyla da tasvir edilmişlerdir. Romanda diyaloglar oldukça fazladır. Bazen birkaç paragraf bazen de birkaç sayfa süren ve okuyucuda bir gazete ve fikir yazısı okuyormuş hissi oluşturan konuşmalar, olay örgüsünde kopukluk oluşturur ve okuru sıkar. Karakterlerin konuşmaları çoğunlukla düşünce tarzları ve sosyal konumlarına uygundur ancak bazı bölümlerde sıradan, eğitimsiz kişilerin dahi siyasî meseleler başta olmak üzere bir çok konuda sosyolojik, psikolojik ve felsefî tartışmalara girdiği, yorum yapıp görüş belirttikleri görülür ki okuyucu bunların yazarın kendi görüş ve düşünceleri olduğunu anlamakta güçlük çekmez (Mir Abidini, 1377: 1/589; Nuri, 1387: 184).

Romanda olaylara ev sahipliği yapan yerler; İriboğuz, İnceburun, Gonbed-i Kavus, Tahran ve Fransa'dır. Olayların çoğu İnceburun ve Tahran'da geçer. Mekanlarla ilgili ayrıntılı tasvirlerin yapılmadığı romanda mekan/atmosfer ile kişilerin ruhsal dünyası arasında kurulan münasebet dikkat çekicidir. Örneğin; Galan'ın, kardeşleriyle Solmaz'ı kaçırmaya giderken gökyüzünün karanlık ve sıkıntılı olması, onun yaşanacak kötü olaylara ilişkin duyduğu kaygı ve endişenin yansımasıdır (İbrahimi, 1371: 1/51-53).

2. Ateş Bedun-i Dûd Romanında Türkmenlerin Var Olma Mücadelesi

Kaçarlar döneminde (1796-1925) başlayan ve baba-oğul Pehlevî döneminin (1925-1979) son yıllarına kadar uzanan zaman dilimini içine alan romanda yazar, İran tarihinin yüz elli yıllık panoramasını gözler önüne serer ve olayların geçmişî hakkında okuyucuya geniş bilgiler verir. Söz konusu dönemler İran tarihinin, siyasî ve toplumsal yapısında ciddi aksaklıklar ve yozlaşmaların yaşandığı dönemlerdir. Romanda bu olumsuz şartlardan en çok etkilenen, ezilen, sömürülen ve sahipsiz bırakılan Türkmen halkının var olma ve hayatta kalma mücadelesi anlatılır. Mücadele fikrini ortaya çıkaran siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel sorunlar; çözüm arayışları ve karşılaşılan engeller bir aşk hikâyesi ekseninde tek tek irdelenir.

Romanın ikinci nesil kahramanlarından Ak Öyler'in başlattığı ve oğlu Alınay'ın devam ettirdiği bu mücadeleyi; birlik mücadelesi, cehalet ve batıl inançlara karşı mücadele ve Pehlevî Hükümetinin baskı ve zulümlerine karşı mücadele olmak üzere üç temel başlık altında incelemek mümkündür.¹

2.1. Birlik Mücadelesi

Romanın birinci cildinden yedinci cildine kadar konuları bir zincir halkası gibi birbirine bağlayan ve konuyla bağlamın birbirinden kopmasını engelleyen en önemli tema, birlik ve beraberlik fikridir. "Bizim birliğe ihtiyacımız var. Suya ve aşka olduğu gibi" (İbrahimi, 1371: 1/9) sözleriyle birliği insan bedeni ve ruhu için hayatî önem taşıyan iki unsur olan su ve aşkla özdeşleştiren yazar, kabile içi ayrılık ve çatışmaları bireysel ve toplumsal anlamda Türkmenlerin tüm talihsizliklerinin başlıca nedeni olarak zikreder.

Roman, Yomut ve Göklen kabileleri arasında su meselesi yüzünden çıkan ve asırlarca sürecektir düşmanlık ve savaşlara sebep olan anlaşmazlıkla başlar. Anlaşmazlığın çıkış nedeni Yomut kabilesinin bölgenin tek nehri olan *Kara Çay*'in yolunu kapatıp suyu kendi köylerine yönlendirmeleriyle ilgilidir. Bu durum Göklen kabilesinin içme sularının kesilmesine neden olur ve onlar suyun yönünün nasıl tekrar eski haline çevrileceğini bilmezler. Bir gün oradan geçen bir atlı onlara bu konuda yardımcı olur ve Göklenler suya kavuşurlar. Atlıya duydukları minnetten dolayı da atla gelen adam anlamına gelen Göklen adını kabileleri için isim olarak seçerler (İbrahimi, 1371: 1/11). Suyun yönünün tekrar eski haline çevrilmesinden sonra da iki kabile arasında savaşlar başlar ve böylece su, savaşın aslı ve temel unsuru olur.

Romanda olayların akışını etkileyen ve istikrarsızlık unsuru olarak karşımıza çıkan diğer bir konu daha vardır ki o da Yomut kabilesinin özellikle İriboğuz obasının reisi Yazı Oca'nın oğlu olan Galan Oca'nın denize olan ilgisi ve derin tutkusudur. Zira deniz, Göklenlerin bölgesindedir ve Yomutlar denize ulaşmak için onların topraklarından geçmek zorundadırlar ki aralarındaki husumet nedeniyle bu imkansızdır. Söz konusu nedenlerden ötürü Göklenlere büyük bir kin ve düşmanlık besleyen romanın birinci nesil kahramanı Galan Oca, kan dökmek ve yakıp yıkmak için her fırsatı değerlendirmekte ve bu konuda hiç bir sınır tanımamaktadır. "Galan Oca, gerçekten çok şerli ve isyankâr biriydi. O, Yomut savaşçılarının efendisiydi, vahşi bir şair, hızlı ve pervasız, inatçı ve intikamcıydı" (İbrahimi, 1371: 1/15).

Aralarındaki düşmanlık ve savaş devam ederken Göklen kabilesinin reisi Büyük Ovcu'nun kızı Solmaz'ı gören ve ona aşık olan Galan Oca, iki kardeşiyle birlikte Solmaz'ı kaçırmaya karar verir. Çünkü töre gereği "Göklenler, Yomutlardan kız almaz ve onlara kız vermezler" (İbrahimi, 1371: 1/9). Solmaz'ın da onay ve önerisiyle düşman kabilenin kalbine kadar giren Galan, oldukça garip ve akıl almaz bir şekilde çadırın içinden, babasının ve yiğitlikleriyle nam salmış kardeşlerinin gözü önünde onu kaçırlar. Ancak her iki kardeşi de Solmaz'ı kurtarmak için arkalarından giden kardeşleri tarafından açılan ateşte öldürülür. Bu durum iki kabile arasındaki düşmanlığa kan davasının da eklenmesine neden olur: "Emin ol ki baba! kardeşlerimin kanı için Göklen kabilesini yok edeceğim. Koca Sahra'da tek bir Göklenli bırakmayacağım. Sen, yeter diyene kadar öldüreceğim" (İbrahimi, 1371: 1/70). Kan davası, intikam ve savaş devam eder ve her iki taraftan insanlar ölüme sürüklenir, yuvalar yıkılır, ocaklar söner. Öyle ki Solmaz'ın kardeşi Kabak, Galan'ı bu konuda uyarmak zorunda kalır: "Zaman hızla akıyor. Kin ve nefreti bu şekilde körüklemeye devam edersen bir gün gelir- tıpkı yetmiş yıl önce olduğu gibi- ateş, Yomutun tüm obalarını sarar ve sen de çok iyi biliyorsun ki ateş dumansız olmaz. Bu duman bir gün senin çocuklarının da gözlerine girer ve onları kör eder" (İbrahimi, 1371: 1/121).

Nihayetinde Galan Oca, kardeşlerinin intikamını Solmaz'ın kardeşini öldürerek alır. Bununla da yetinmez, Göklenlerin tarla ve ekinlerini yakarak iki kabile arasındaki savaş ateşini tutuşturur. Bu, bardağı taşıran son damladır ve

Galan, hayattaki en büyük gayesi olan suya/denize ulaşmadan Solmaz'ın diğer kardeşi tarafından, henüz küçük bir çocuk olan oğlu Ak Öyler'in gözü önünde öldürülür. İntikam sırası yine Yomutlara gelmiştir. Kocası, kardeşi tarafından öldürülen Solmaz öne çıkar ve bunu kendisinin yapması gerektiğini söyler. Nitekim kardeşini öldürür ancak kendisi de aynı anda başka bir Göklen tarafından öldürülür. Türkmen Sahra kanlı savaşlar, ölümler ve yıkımlarla dolu acı ve ızdıraplı yıllar geçirir. İki kabilenin bu anlamsız ve gereksiz düşmanlıklarından, evlilikten doğabilecek birlik, kardeşlik ve mutluluk yerine aşıkların ölümü, çocuklarının yetim kalması ve kin ve nefretin derinleşmesinden başka bir sonuç elde edilmez. Bu durum romanda şöyle aktarılır:

Belki ileride Türkmenler kendilerine şöyle diyecekler: O günler, ezilen halkların ebedî birliğin değer ve kıymetini anlayamadığı, aşiretler arası çatışmaların yaşandığı günlerdi. Beylik ve Ağalık dönemleri. Bilgisizlik ve karanlığın hakim olduğu yıllar. Savaşın, boş zamanı doldurmanın en heyecan verici yolu olarak görüldüğü; hayatın, şeref ve itibarın, öldürmek ve yakıp yıkmaktan geçtiğine inanılan günler (İbrahimi, 1371: 1/86).

Türkmen toplumundaki tüm sorun ve sıkıntıların baskı ve zulme maruz kalmalarının, haklarından mahrum bırakılmalarının, bilgisizlik ve geri kalmışlıklarının nedeninin aralarındaki bu boş ve anlamsız savaşlardan kaynaklandığını, savaşın bir değer ve şeref görülmesinden dolayı yiğit ve cesur gençlerin daha yaşamın tadına varmadan ölümün pençesine atıldığını uzun bir şekilde anlatan yazar, kan davası ve intikamın, zamanın akışı içerisinde Türkmen toplumunda nasıl bir şeref, yiğitlik ve kahramanlık haline dönüşüp kök saldıığını romanın farklı yerlerinde vurgular: “Öldürme ve öldürülmenin hiç bir neden ve gerekçesi yoktu (...) O zamanlar kanunumuz şöyleydi: Yomut aşiretinden biri öldürüldüğünde Göklen aşiretinden de biri öldürülmeliydi (...) Bu yüzden de savaş hiç bitmiyordu” (İbrahimi, 1371: 2/171).

Kabileler arasında gündelik hayatın bir parçası hâline gelen ve bitmek bitmeyen savaş, kan ve gözyaşına neden olan bu geleneğin yani kan davasının ortadan kalkması gerekmektedir. “Sahra'nın eski kanunu bu Galan! Keşke senin soyundan gelecek biri bunu ortadan kaldırılabile de bu can yakıcı öldürmelerin utancı üzerimizde kalmasa” (İbrahimi, 1371: 1/81). Bu insanları gaflet ve cehalet uykusundan uyandıracak tek şey belki de evlerini, yuvalarını ve sevdiklerini birer birer kaybetmeleridir. Bu yüzden de Yetmiş'in ölürken kız kardeşi Solmaz'a şöyle dediğini okuruz: “Göklenler ile Yomutlar arasındaki düşmanlığın ortadan kalkması için elinden geleni yap. Sahra'ya birlik gelsin. Bu benim sana tek vasiyetim kardeşim. Bunu sadece sen yapabilirsin” (İbrahimi, 1371: 1/262).

Solmaz, kardeşi ve Türkmen Sahra'nın diğer tüm sakinleri, barış olmadan ve birlik kurulmadan sorunların ortadan kalkmayacağı ve ilerleme kaydedilmeyeceğini ağır bedellerle anlamışlardır. Her ne kadar Solmaz, bu konuda kardeşinin yanbaşında öldürüldüğü için bir şey yapamasa da bu fikrin tohumu, yarı Göklen ve yarı Yomut olan çocukları Ak Öyler ve Akşam Gelen' in zihinlerinde kök

salar. Nitekim Galan ve Solmaz'ın ölümünün üzerinden uzun yıllar geçtikten sonra oba reisi olan Ak Öyler, birlik fikrini şu sözlerle ifade edecektir: “Ben ne Yomutum ne Göklen. Türkmen'im. İranlıyım. İran, benim vatanım, Türkmen ise milletimdir” (İbrahimi, 1371: 2/38).

Anne ve babalarının ölümünden sonra yalnız kalan Ak Öyler ve Akşam Gelen, Galan'ın en yakın arkadaşı Boyanmış tarafından büyütülürler. Ak Öyler, zamanı gelince Boyanmış'ın yürüttüğü oba reisliğini devralır ve İnceburun'u müreffeh bir köye dönüştürmek için çalışır. Ak Öyler ve Akşam Gelen, toplumlarının geçmişini ve içinde buldukları durumu düşünerek babaları Galan gibi savaşarak ve bir kabilenin diğerine üstünlük sağlamasıyla Türkmen birliğinin kurulamayacağını aksine iç savaşların ve kabile içi çatışmaların daha çok kayıplara yol açacağı neticesine varırlar ve kabileler arasında eşit hakların ve her birinin diğerinin yanında varlığının devam etmesini sağlayacak birlik ve beraberliğin tesisi için ilk adımı atmaya karar verirler. Sahra halkı arasında kardeşlik fikrinin güçlenmesi, ilişkilerin gelişmesi ve savaşmak dürtüsüne kapıldıkları her an bunun düşman kabileyle değil, kardeşler arası bir savaş olacağını hatırlamaları için de her biri bir obada yaşamaya karar verir. Ak Öyler, Yomutların bölgesi olan İnceburun'da yaşamına devam ederken Akşam Gelen, Göklenlere ait Gomişan'a (Gümüştepe) yerleşir. Ancak onların bu ikdam ve çabası her ne kadar kabile savaşlarını büyük ölçüde azaltsa da sona erdiremez. Sorunların sadece bir kısmı çözülebilmiştir.

Göklenlerle husumet devam ederken İnceburun obasında baş gösteren salgın hastalık yeni bir çatışma ortamının doğmasına neden olur. Bu çatışma Yomutların kendi aralarında. Obadaki çocukların birer birer öldüğünü gören oba reisi Ak Öyler, bir şeyler yapmanın ve toplumda köklü bir değişim yaratmanın gerekliliğini hissederek ve oğlu Alınay'ı hekimlik öğrenmesi için şehre (Tahran'a) göndermeye karar verir. Bu kararı, oba halkının tepkisine neden olur ve tarafları karşı karşıya getirir. Zira Yomut kanunlarına göre kabile üyelerinin Farslar, başta olmak üzere diğer şehirlilerle temas kurma hakları yoktur ve bu kanunu ihlal eden her kim olursa şehirlilerin uşağı/casusu olarak görülecek ve hain ilan edilecektir ki bunun gerekçesi oba halkının Ak Öyler'le tartışmasında şöyle açıklanır:

Biz şifanın, deva ve dermanın düşmanı değiliz. Derman adı altında dert satanların düşmanınız. Şehirlinin uşağı buraya geri döndüğü an, yol şehiriye de açılmış olur. Şehirde ilaç gelmesi, şehirlinin de ilacının ardından gelmesi demektir. Biz bu Farslardan az mı kötülük gördük? Az mı haksızlık ettiler bize? Az mı öldürdüler bizden? Az mı buğday ve koyunumuzu zorla aldılar elimizden de sonra yine yağma ve talanla suçladılar bizi? (...) İnceburun'da tek okuma yazma bilen kişi olarak sen değil miydin Farsların Türkmenler hakkında yazdıklarını bizlere okuyan ve “Bakın! bizden nasıl bir canavar yaratmışlar” diye haykıran? “İddia ettikleri gibi sürekli kervanların yolunu kesip yağmalıyorsak neden bir lokma ekmeğe muhtacız ve bir damla temiz içme suyu için can veriyoruz” diye kızan? “Binlerce yıl başkalarını yağmalayan biz

isek bizi kimler yağmaladı ki Sahra'nın dikenli yollarında hala çıplak ayakla geziyoruz ve ne bir okul yüzü görüyoruz ne bir hastane” diye itiraz eden? Biz biliyoruz Ak Öyler! Haklarımızı çok iyi biliyoruz biz. Ama şehirli buraya girdi mi bir gün dert biter belki ama bin dertten daha beter olan şehirli kalır aramızda (İbrahimi, 1371: 2/73-75).

Alınay'ın şehre gitmesini engellemek için her yola başvuran İnceburun halkı, Farslarla iletişim kurma tehlikesinin öylesine derin etkisindedir ki kurulacak her yeni ilişkide kendilerini peşinen kaybeden taraf olarak görmekte ve geçmişin acı anılarını yeniden yaşamaktan korkmaktadırlar. Bunun için de Ak Öyler'i kararı nedeniyle uyarır, hatta tehdit ederler. “Oğlun şehirden hekim olarak dönerse burada, İnceburunda öldürülür” (İbrahimi, 1371: 2/72). Ancak O, “Biz bu ülkenin vatandaşlarıyız ve her zaman da öyleydik. Hâl böyleyken neden bu toprakların nimetlerinden -zenginliğinden ve ilminden- pay almayalım?” (İbrahimi, 1371: 2/74) diyerek oba sakinlerini değişim ve yeniliğin gerekliliği konusunda ikna etmeye çalışır ama başarılı olamaz ve tüm tehdit ve engellemelere rağmen oğlu Alınay'ı hekimlik mesleğini öğrenmesi için Tahran'a gönderir. Kendisi de obayı yönetme görevini bırakarak inzivaya çekilir ve oğlunun yolunu gözler. Ak Öyler'in obanın kurallarını hiçe sayarak Farslarla yakınlaşmasından öfke duyan ve öfkeleri hızla nefrete dönüşen Yomut halkı, Alınay'ın gidişinden sonra Oca ailesiyle olan tüm bağlarını keser, selamlarını dahi almazlar. Bu durumu annesi, Alınay şehirden döndükten sonra ona şöyle anlatacaktır: “Üç yıl boyunca İnceburun'da tek bir kişi halimizi sormadı. Ak Öyler hastalandığında kaynatıp içirmek için bitki istedik hiç kimse vermedi. Saçlı'nın doğumu için ebe çağırdık o da gelmedi. Bu üç yılda neler çektiğimizi bir bilsen!” (İbrahimi, 1371: 3/156).

2.2. Cehalet ve Batıl İnançlarla Mücadele

Alınay'ın hekim olmak için şehre gitmesine şiddetle karşı çıkan ve bu yüzden Oca ailesinin tüm fertleriyle ilişkilerini kesen Türkmen Sahra halkının bu konudaki en önemli gerekçeleri yukarıda anlatıldığı gibi Farslara güvenmemeleri ve onlar tarafından tekrar sömürülüp zarar görme korku ve endişesi olsa da diğer bir önemli sebebi daha vardır ki o da “Yaşlı” diye adlandırdıkları, köyün mollası Aydın'ın söz ve düşüncelerinden derinden etkilenmeleridir. Oba halkına ölümün kader ve alın yazısı olduğunu, ölen kişilerin Allah tarafından gökyüzüne çağrıldıklarını bu yüzden de doktora, ilaca ve tedaviye gerek olmadığı inanç ve düşüncesini empoze eden Yaşlı Aydın, romanın şahsî çıkarları için halkın dinî inanç ve hassasiyetlerini sömüren, geri kalmışlığın ve cehaletin sembolü hoca tiplmesi olarak karşımıza çıkar. Romanın anti-kahramanı olan Yaşlı Aydın'ın etki ve rolü öylesine derindir ki her önemli olayda ortaya çıkar ve halkı, Kutsal Ağaç'a olan inançları üzerinden manipüle ederek hadiselerin yönünü değiştirmeyi başarır.

Nadir İbrahimi'nin sol eğilimli bir yazar olarak dünya görüşü ve hayat felsefesine uygun şekilde Türkmen toplumunun geri kalmışlık ve cehaletinin aslı müsebbiplerinden biri olarak kurguladığı bu din adamı tiplmesi, Pehlevî Dönemi romanlarının genel karakteristiğiyle örtüşen bir özelliğe sahip olmakla birlikte

İbrahimi, romanın İnan İslam Devrimi'nden sonra kaleme aldığı dördüncü cildinden itibaren döneme hakim dinî söylemin etkisiyle eleştiri oklarını üzerine çekmemek için (Miri vd., 1398: 154) yine bir din adamı kisvesiyle maceraya dâhil ettiği Kılıç Bulgay karakteriyle zihin dünyasında idealize ettiği din adamı portresini sunmaya çalışır. Romanın başından sonuna kadar din karşıtı, materyalist dünya görüşüyle tezahür eden ve mühlid olduğunu her fırsatta ifade eden baş kahraman Alınay'ın zihin ve gönül dünyasında derin izler bırakan ve onun tasavvufa meyletmesini sağlayan Kılıç Bulgay, Yaşlı Aydın'ın aksine vicdanlı, ahlaklı, zeki, donanımlı, cesur, vatanını ve milletini seven, dinin uhrevî yönüyle olduğu kadar dünyevî yönüyle de ilgilenen olumlu bir karakterdir. Alınay'ın mücadelesinin her safhasında onun yanında durması, aktif rol üstlenmesi, akıl vermesi ve sözünü dinletebilmesi bahsedilen olumlu özelliklerinin göstergesidir.

Pehlevî dönemine hakim olan siyasi atmosferden dolayı diğer halklarla ilişkileri sınırlı olan Türkmenlerin durumu ekonomik açıdan da oldukça kötüdür. İleride bahsedileceği üzere yönetim tarafından mallarına ve verimli topraklarına el koyulmuş, geçimlerini sağlamak için kuru ve çorak bir Sahra'dan başka bir yer kalmamıştır ellerinde. Köhnemiş ve etkisini yitirmiş gelenek ve inançlarının gölgesinde yaşam mücadelesi veren bu halkın, bilimi dinden ayırabilmesi mümkün değildir. Buna Yaşlı Aydın gibi kişisel çıkarları için halkın dinî inançlarına cebr anlayışı ve kaderciliği sokarak olaylar ve olgular karşısında pasif tutum sergilemelerine neden olan kişilerin varlığı da eklenince Türkmenleri, her türlü ıslah hareketine kapalı, toplumsal değişimlere karşı tutucu ve koruyucu refleks geliştiren bir topluma dönüştürür. Yaşlı Aydın, Türkmen Sahra'da kendi çıkarlarını korumaya çalışan, değişim ve gelişim istek ve arzusu olmayan tek kişidir. Hastalık ve ölümü Allah'ın takdir ve iradesine bağlayan Yaşlı Aydın, halkı Allah'ın yeryüzündeki temsilcisi olarak tanıttığı Kutsal Ağaç'a sığınmaya ve ondan yardım istemeye davet eder. Yaşlı Aydın, oba halkını buna o kadar inandırmıştır ki insanlar; sabah gün başlamadan önce onu selamlar, hastalıklarından kurtulmak için ona gider, altında diz çöküp dua eder, yalvarır yakarır, adaklarını kurbanlık ise orada keser, dallarına bez bağlar, ve tüm bunları yapmayı yaşamlarının gerekli ve ayrılmaz bir parçası olarak görür; dışlarından ve tırnaklarından arttırdıklarını adak olarak dinî ritüellerin uygulayıcısı olan Yaşlı Aydın'a verir ve ondan medet umarlar. Oba halkının birbirleriyle olan ilişkilerinde de belirleyici olan bu inanç ve davranış, bir tür toplumsal ölçüt ve kıstasa dönüşmüştür. Öyle ki Kutsal Ağaç'ı ziyarete gitmeyen, adak sunmayan veya en ufak bir saygısızlık yapan her kim olursa toplum tarafından ya cezalandırılır ya da dışlanıp yüz çevrilir (Kasımı, 2011: 141).

Kutsal Ağaç'ın, bitki örtüsünden yoksun olan Sahra'nın ortasında insan müdahalesi olmadan kendi kendine kök salıp yeşermesi ve asırlarca canlılığını koruyarak dimdik yerinde durması, Sahra halkının ona kutsiyet atfetmesine ve onun Allah tarafından korunduğuna dolayısıyla hiçbir şekilde zarar görmeyeceğine hatta Allah ile konuştuğuna dair bir inanç geliştirmelerine neden olur. Yomut halkının Kutsal Ağaç'a olan inanç ve bağlılıkları düşünme ve akletme yetilerinin önüne geçmiş ve her türlü değişim ve gelişimin önünü kapatmıştır onlar için. Kutsal

Ağaç'ın Allah ile kendileri arasında aracı olduğuna inandıkları için ilacı ve tedaviyi şiddetle reddederler (İbrahimi, 1371: 3/229). İman gücüyle sorunların aşabileceğine dair düşünceleri, Ak Öyler'in yenilikçi fikirlerinin karşısında durmalarına neden olur. Köhnemiş gelenekleri ve batıl inanışlarının etkisiyle kendileri ve başkası arasına çektikleri set, onları diğer toplulukların ilerlemesinden ve olup bitenlerden habersiz bırakır. Dünya çapında, yabancı sömürgeciliği ve yerli zulüm sistemlerine karşı yürütülen mücadelelere, küresel gelişmelere ve hatta ülke içinde cereyan eden havadislere ilişkin bilgi ve farkındalıkları yok düzeydedir (İranpur Yelme, 2018: 59). Bu durumları ileriki yıllarda Türkmenlerin, özellikle de Alınay'ın siyasî faaliyetlerine şaşırın ve oldukça öfkelenen Muhammed Rıza Şah ile Türkmen olan halasının kocası Atabay arasındaki konuşmaya şöyle yansıyacaktı: “Bunların yakın zamana kadar dünyadan haberleri yoktu. İkinci Dünya Savaşı'nın çıktığını bile bilmiyorlardı. Nerede yaşadıklarının dahi farkında değillerdi. Tahran'a gelip gitmeye başlayınca gözleri açıldı” (İbrahimi, 1371: 3/349).

Nihayetinde Alınay, tüm engellemelere rağmen babası Ak Öyler'in talimatı üzerine Sahra halkının hastalıklarına şifa bulmak için Tahran'a gider ve ünlü bir doktorun elinin altında çalışarak hekimlik mesleğini öğrenmeye çalışır. Tahran'da bulunduğu süre zarfında hekimliğin yanı sıra siyaset, tarih, hukuk ve ekonomi gibi konulara da aşina olan Alınay, Türkmenlerin diğer İranlı halklara göre geri kalmışlığının farkına varır. Üç yıllık bir zaman sonunda bu farkındalık ve bilinçle Türkmen Sahra'ya geri döner ve başta çocuklar olmak üzere halkının hastalıklarını tedavi etmek için işe koyulur. Ancak hiç kimse tedavi olmaya yanaşmamaktadır. Çünkü Yaşlı Aydın, Alınay'ın Farsların uşağı ve işbirlikçisi olduğunu, Türkmen halkını, Farslara bağımlı ve köle kılma göreviyle Türkmen Sahra'ya döndüğün ve, getirdiği ilaçlarla halkı zehirlemeye çalışan bir hain olduğu şeklindeki suçlamalarıyla halkı ona karşı kıskırtmıştır. Bu durum oba halkının hatta çocukların bile Alınay'dan kaçmasına ve ondan uzak durmalarına neden olur. Oba halkı ölmeyi göze alır ama hiç bir surette tedavi için Alınay'ın yanına gitmezler. Cehalet ve hurafelere gark olmuş halk topluluğunu kişisel çıkarlarının devamının teminatı olarak gören Yaşlı Aydın, oba halkının çocuklarını tedavi ettirmek için kafir ilan ettiği Alınay'a götürmemeleri ve Kutsal Ağaç'tan şifa istemeleri hususunda elinden geleni yapar ve onları korkutmaya çalışır: “Dinleyin beni! Her kim hastasını kafir Alınay'a götürürse, kara lanete uğrar. Hem kendi hayatını hem de yakınlarınınkini kaybeder” (İbrahimi, 1371: 3/228).

Alınay'ın dönüşünün üzerinden uzun zaman geçmesine rağmen insanlar hâlâ onun yanına gitmemekte, sevdiklerini birer birer kaybetmelerine rağmen Kutsal Ağaç'tan şifa beklemeye devam etmektedirler. Bu duruma çok öfkelenen Alınay, Kutsal Ağaç'a savaş açar:

Kutsal Ağaç'ın tam da karşısına, Ağaç'a giden dar patikanın yakınına bir gölgelik kurdu. Önlüğünü giydi ve ilaç çantasını yanına aldı. Yere bağdaş kurarak oturdu ve hastalarını beklemeye başladı. Sonsuza dek hiç kalkmayacakmış gibi oturuyordu. Toprağın derinliklerine kök salmış gibi

yapışmıştı yere. Nefes almasa ve tebessüm etmese, Kutsal Ağaç'ın karşısında kendisi de sanki bir ağaca dönüşmüş gibiydi (İbrahimi, 1371: 4/236).

Bu çaba ve ikdamından da sonuç alamayınca Kutsal Ağaç'ı ortadan kaldırmayı düşünür ve eline aldığı bir baltayla ağaca saldırır. Yaşlı Aydın ve oba halkının engellemesiyle amacına ulaşamaz ama bunu mutlaka yapacağını şöyle haykırır: “Sana daha önce söyledim bir kez daha söylüyorum; o ağaca gidip de diz çöküp yalvararak şifa isteyen hastalardan bir tek kişi dahi iyileşmezse o ağacı kökünden söküp atarım bilmiş ol” (İbrahimi, 1371: 4/229). Ancak ne yaparsa yapsın halkı ikna edemeyeceğini anlaması uzun sürmeyen Alınay, onların anlayacağı türden davranmanın etkili olabileceğini düşünmeye ve bir oyun tertiplemeye karar verir ki yıllar sonra bunun gerekçesini şöyle ifade eder: “Ben, Sahra'yı kurtarmak dışında hiç bir şeye inanmıyorum. İnanmamayı öğrendim ben. İkna olmadıkları için onların anladığı dilden konuşmam gerekiyordu. Yapacak bir şeyim yoktu. Zaman hızla geçiyordu. Ben bekliyordum ve çocuklar ölüyordu” (İbrahimi, 1371: 3/344). Bu doğrultuda oba halkına ağacın kendisiyle konuştuğunu ve ona insanları iyileştirmesini emrettiğini söyler. Amaca giden yolda her aracın meşru olduğunu inanan, yaptığı oyunun ve insanları kandırmanın bir sakıncası olmadığını düşünen Alınay; “Uğruna nefes aldığım hedefim dışında hiç bir şeyin benim için bir önemi yok” (İbrahimi, 1371: 3/319) sözleriyle gerektiğinde etik değerlerin dışına çıkacağını çekinmeden ifade eder.

Alınay'ın çıktığı yolda gösterdiği olağanüstü sabır, azim, kararlılık ve ilk hastasını sağlığına kavuşturması oba halkının yavaş yavaş ona güvenmelerini; dürüstlük, maharet ve becerisini fark ederek etrafında toplanmalarını sağlar. Böylece Kutsal Ağaç'la olan savaşı, insanların Yaşlı Aydın'a olan güvenlerinin sarsılması ve etrafından dağılmalarıyla zaferle son bulmuş olur. Alınay'ın yeni fikir ve düşüncelerle obaya dönüşü ve halkı bilinçlendirmesiyle gelenek ve din adına oba halkının davranışlarını şekillendiren eski tüm kısıtlamalar birer birer ortadan kalkar. Türkmen toplumunun fikri ve ideolojik liderliğini üstlenen Alınay, bu güç ve konumunu Türkmen toplumundaki olumsuz yönleri ve kötü adetleri ortadan kaldırmak için kullanır.

Yazar tarafından her özelliğiyle idealize edilen bir karakter olan Alınay, vatani olan Türkmen Sahra'nın suyuna, toprağına ve insanlarına derinden sevgi ve bağlılık duyan, daha sonraki yıllarda aldığı üniversite eğitimi ve akademik kariyerindeki başarısıyla Avrupa ülkelerinde bulunma ve oralardaki üniversitelerde ders verme gibi cazip imkan ve olanaklara sahip olmasına karşın İran'ın ücra bir köşesinde adı sanı bilinmeyen bir köydeki küçük bir çocuğu ölümün pençesinden kurtarmak için yola çıkmış idealist bir aydın ve halk kahramanı olarak tasvir edilir. Ancak onun tek hedefi Sahra halkının hastalıklarını tedavi etmek değildir:

Benim işim sadece şifa dağıtmak değil. Daha büyük bir amaç için geldim ben buraya. Halk için savaşmak ve halk uğruna ölmek. Dünya savaşta ve biz hâlâ uyuyoruz. Türkmenler, bu ağır uyku yüzünden dünyada olup bitenlerden

habersiz ve geriler. Bizim asli görevimiz uyandırmaktır. Uyananan hasta, sağlıklı uyuyandan iyidir (İbrahimi,1371: 4/155).

Alınay'ın Sahra halkını uyandırma misyonunun yanı sıra daha büyük bir hedef ve ideali daha vardır ki onu da oba beyi olan babası Ak Öyler'in ölümünden sonra yerine kimin geçeceğini konuşulduğu sohbette şöyle açıklar: “Oba beyi olsam da olmasam da benim hedefim Sahra'yı birleştirmektir. Ezilen Türkmen halkını, Türkmen olmayan, ezilen, sömürülen ve mahrum bırakılan diğer halklarla birleştirmek” (İbrahimi, 1371: 3/400). Alınay, bir sosyal devrimci olarak Sahra halkının yoksulluk ve çaresizliğine itiraz eder ve bu itirazıyla düşünce kılıcılarını ateşlemeye ve insanları mevcut düzeni değiştirmek için harekete geçmeye teşvik eder.

Buğday eken bir Türkmen neden başını yastığa aç koysun? Sürü yetiştiren, pamuk dokuyan bir Türkmen neden üstüne giyecek bir şey bulamasın? Sabahtan akşama kadar çalışmaktan canı çıkan bir Türkmen, neden evine eli boş gittiği için karısı ve çocuklarına karşı mahçup olup boynunu büksün? Türkmen çocukları spor salonunun, oyun alanının, okulun ve kütüphanenin ne olduğunu niçin bilsinler? (İbrahimi, 1371: 5/142).

Alınay'ın uzun çaba ve uğraşlar sonucunda oba halkının güven ve teveccühünü kazanması ve birlik fikrini kabul ettirmesiyle Türkmen kabileleri birleşir. Düşmanlık sona ermiş barış, huzur ve güven geri gelmiştir. Bu durum Alınay, oba beyi seçildikten sonra onu ziyarete gelen amcasının oğlu Ala ile olan sohbetine şöyle yansır:

- Gündüzün bu vaktinde ne işin var burada Ala? Yollar o kadar mı güvenli oldu?

- Dahası var Alınay! Her yerde “Sahra'nın tüm ezilenlerini birleştirmeye gelen adam” diye senin adın yankılanıyor. Bugün Taşburun'dan geçerken, soğuk su verdiler bana. Genç bir çoban da bir kase süt ikram etti (İbrahimi, 1371: 1/682).

Ancak bu birleşme, sorunların tamamen ortadan kalkmasını sağlayamamıştır. Zira daha önceki dönemlerde kabile savaşlarından ötürü görülmeyen gerçekler gün yüzüne çıkmıştır. Alınay, bu sorunun diğer ezilen ve yok sayılan halklarla birleşmek ve onların mücadele deneyimlerinden yararlanmakla çözüleceğine inanır. Böylece romanın ilk cildinde iki Türkmen boyunun birlikteliğinden bahsedilirken ikinci ciltten itibaren bunun kapsamı genişler ve artık mesele sadece İran'ın ücra bir köşesinde iki küçük kabilenin birliği değil, Türkmen halkı ile diğer İran halkları arasındaki daha büyük bir birlik meselesidir (Alevî Mukaddem ve Purşehram, 1390: 260). Romanın üçüncü cildinin başlığının “*Büyük Birlik*” olması bu konunun romanın ilerleyişinde ne denli büyük bir önemi olduğunu göstermektedir.

Yomutlar ve Göklenlerin arasındaki ihtilaflara son vermeyi ve ittifak kurmayı başaran Alınay, Göklenler dahi tüm Türkmen halkını Maral'la yapacağı düğüne davet eder. Göklenler hediyelerle düğüne katılırlar. Hediyeleri, Türkmenlerin geçmişteki düşmanlıklarının sebebi olan suyun sembolü sayılabilecek ve savaşı

bitirecek olan büyük bir semaver ve demliktir. Bu semaverde demlenen çay eşliğinde Türkmen ve Türkmen olmayan dostlarıyla barış ve uzlaşma sofrasına oturan Alınay, hedefine ulaşmanın mutluluk ve gururunu yaşamakta ve bunu annesine şöyle ifade etmektedir: “Bir gün Yomutların Göklenlerle, şehirlielerin Türkmenlerle hep birlikte, yan yana oturacağı büyük bir sofraya kuracağımı söylemiştim sana anne. Söylediklerimi yaptım anne! Bak!” (İbrahimi, 1371 : 3/413).

2.3. Pehlevî Rejimine Karşı Mücadele

Romanda, Türkmenlerin Farslara güvenmemeleri ve onlara karşı olumsuz-tepkisel tutum sergilemelerinin en önemli nedeninin dönemin etnik ayrımcılığa dayanan politikalarından kaynaklandığı vurgulanır. Rıza Şah'ın etnik azınlıklara yönelik artan ırkçı yaklaşımı ve bunun toplum sathında yaygınlık kazanması, özellikle sınır bölgelerinde yaşayan göçebe ve yerleşik hayat tarzına sahip bu halklarla şehirli halkın giderek birbirinden daha fazla uzaklaşmalarına ve ayrışmalarına neden olmuştu (Velayeti, 1393: 285). Halka aşılana çalışılan düşünceler arasında üst tabaka olarak görülen Farsların (şehirlielerin) üstünlük duygusu vardı ve aşağı ırkın, üstün ırkın ayrıcalıklarını ele geçirme planı olabileceği korku ve endişesi Rıza Şah'ı baskı, kısıtlama ve sindirme yoluyla söz konusu halkların uyanış ve farkındalığını engellemeye yönelik bir çabaya sevk ediyordu ki söz konusu kısıtlama ve imkânsızlıklar, coğrafi koşulları nedeniyle zaten ülke ekonomisiyle bütünleşemeyen bu halkların daha fazla durağanlaşmasına; sosyal, ekonomik ve kültürel açıdan daha bir geri kalmasına neden olur.

İran'da yaşayan tüm azınlıklar gibi Türkmenlere de karşı olan ve etnik varlıklarını inkar eden Rıza Şah onlara yönelik çeşitli sindirme ve asimilasyon politikalarını oldukça sert ve tavizsiz bir şekilde uygulamaya koymuştur (Garthwaite, 2016: 211-213). “Rıza Han, on altı yıl boyunca Türkmenleri dört bir taraftan saldırı altına aldı. Kaçarların, Türkmen kökenli olduklarını öğrendiği gündün beri Türkmenlerden nefret ediyordu” (İbrahimi, 1371: 4/62). Söz konusu politikalardan detaylı bir şekilde bahseden yazar, Türkmen kültürünün ulus-devlet projesi kapsamında nasıl Farslık potasında eritmeye çalışıldığını ve ne denli aşağılanarak, dışlanarak ve kötü muameleye maruz bırakılarak kimliklerine ve kültürlerine ait olandan koparılmak istendiğini anlatır:

Rıza Han şöyle demişti: “Türkmenler, Türkmen olmayanların bulunduğu okul, cadde, sokak gibi umuma açık yerlerde kendi dilleriyle konuşamazlar. İran'da tek bir dil vardır o da Farsçadır. Türkmenlerin bu tuhaf ve rahatsız edici sesleri çıkarmalarına gerek yok. Ya Azerbaycanlılar gibi çenelerini kapatacaklar ya da Farsça konuşacaklar. Emniyet görevlilerimiz her nerede bir Türkmen'in Türkmence konuştuğunu görürse anında falakaya yatırırlar onu. Hemen oracıkda ve hiç beklemeden. Herkesin gözü önünde yapınlar bunu ve zorla herkese seyrettirsinler ki insan gibi Farsça konuşmayı öğrensinler (İbrahimi, 1371: 4/63-65).

Türkmenlerin gayri medeni yaşam tarzına sahip kaba, görgüsüz ve eğitilmemiş insanlar olduğunu düşünen Rıza Şah, onların medeni yaşam tarzına

geçmelerini sağlamak için hiç bir yasaklamayı, zoru, baskıyı ve şiddeti kullanmaktan çekinmez:

Biraksınlar artık bu kötü ve çirkin adetlerini. ‘Hançer zikri ve oyunu’ da neymiş? Koysunlar kınına hançerlerini. Gitsinler, öğrensinler o güzelim Mazenderan oyunlarını. Bir defasında seyretmişim ben bu oyunlarını; üç gün uyuyamamışım korkudan. Bunlar, en iyisi şarkı-türkü de okumasınlar bir daha. Saz da çalmasınlar. Üç telliyle çok halt işlemişler gibi iki telli çalıyorlar bir de. Çalgılarının da türkülerinin de Allah belasını versin (...) Düğün ve taziye merasimi yapmasınlar. Bizim örf ve adetlerimizi de bozuyorlar. Bundan böyle ya tüm İran halkı gibi ölülerinin mezarı başında sessizce oturup göz yaşı dökecekler ya da gıkları çıkmayacak. Ülkede düğünler nasıl yapılıyorsa onlar da öyle yapacak. Düğün gecesi erkeklerin kavga ettiğini ve bir kaç kişinin kafasını kestiklerini duydum. Emniyet memurları her yerde hazır bulunsun. Bu katilleri yakalayıp hemen idam etsinler. İdam her şeyi düzeltir. Kırbaç ve darağacı bunları yola getirmenin tek yoludur (...) Sadece Pehlevî şapkası giyilecek. Türkmenlerin o kafalarına deriden veya yünden birşeyler geçirip insanları ürküttüklerini görmemiş, duymamış olayım. Ne demek yani? Bütün dünya medenileşti. İnsanların kılık kıyafeti değişti. Adam oldu herkes. Biz hala bir parça siyah deriyi kafamıza yapııştırıyor, geziniyoruz ortalıkta. Ben bir ara bu deriden başlığı takıyordum; ama sonra düşündüm. Koyun değilim ki insanım yahu ben dedim ve Pehlevî şapkasını yaptırdım. Emniyet memurları, başında koyun postu olan herkesi hemen toplasın ve falakaya yatırsın (...) Kadınlar, bundan böyle kesinlikle yöresel kıyafetler giymeyecek. İlle de giymek istiyorlarsa Mazenderan kıyafetlerini giysinler. Bir milletin yüz çeşit kılık kıyafeti olmaz ki. Türkmen kadınlardan her kim bunda ısrar edecek olursa memurlarımız tarafından dövülüp para cezasına çarptırılsın. Kocası, kardeşi ve babası da falakaya yatırılınsın (...) Yeşil çay içtiklerini duydum. Hayret bir şey! Üstelik çayı da koca koca kâselerde içiyorlarmış. Olacak iş mi bu? Çakdırma dedikleri tek bir çeşit yemekleri varmış. Sabah akşam onu yiyorlarmış. Tiksiniyorum ben bu Türkmenlerden. Çakdırma yemeyecekler bundan sonra. Emniyet görevlilerimiz rastgele uğrayıp, denetlesinler evlerini. Tencerelerini, kap kacaklarını kontrol etsinler. Çakdırma yapmışlarsa döksünler hemen çöpe. Kuru ekmeğe yemeleri çakdırmalarından ve yeşil çay içmelerinden iyidir (...) Bundan böyle bir Türkmen’in toplum içinde Türkmen olduğunu belli ettiğini duysam dünyayı o bölgedeki emniyet güçlerinin başına yıkarım. Her yerin bu şekilde olması gerekiyor. Kürt de Kürtlüğünü belli etmeyecek. Beluç da Horasanlı da Azerbaycanlı da (...) Dilleri ve lehçeleri varmış. Gizliden gazete çıkarıyor, şiir yazıyorlarmış. Görürler onlar başlarına neler getireceğimi (İbrahimi, 1371: 4/63-65).

Yukarıdaki alıntıda da görüldüğü üzere Türkmenleri geri kalmışlık ve medeniyetsizlikle ilişkilendiren ve varlıklarını inkar ederek dillerinden oyun ve eğlencelerine, giyeceklerinden yiyecek ve içeceklerine, düğünlerinden taziye merasimlerine kadar Türkmenlerin tüm örf, adet ve geleneklerine yasak getiren Rıza Şah’ın yapmak istediği şeyin aslında bir kültür kırımını olduğu aşikârdır. Ona göre Türkmenler ya alt kimliklerini tamamen unutup Fars üst kimliğini seçecek ya da ikinci sınıf vatandaşlar olarak her tür kötü muameleyi baştan kabullenmiş

olacaklardır. Rıza Şah'ın, kendilerine has yaşam tarzına sahip Türkmenler hakkındaki görüşü, onların yabancı ve İran'a ait olmayan bir kültüre sahip olduğu yönündeydi ve onları ülkenin geri kalmışlığının arka plandaki nedenlerinden biri olarak görüyordu. Ona göre Türkmenlerin aşirete dayalı toplum yapısı, tarihî süreç içerisindeki gelişim seyrine aykırı, utanç verici bir durumdu. Yabancılara (Batılılara) oldukça cazip gelen göçebe çadırları, yöresel kılık-kıyafetleri, örf, adet ve gelenekleri onda nefret hissi uyandırıyor (Gani, 1378: 354).

Uygulanmak istenen politikalara karşı her hareket suç sayıldığı için silah ve askerî gücün de dahil olduğu sürgün, hapis ve para cezası gibi her türlü cezalandırma yöntemi kullanılıyordu. “En küçük bir itaatsizlik ve hata bile affedilmiyordu. Öyle ki Türkmenler arasında en az elli kırbaç yemeyen biri hemen hemen yok gibiydi” (Lukaşova, 1359: 147). Bu durum, başlangıçta bazı obalardaki Türkmenlerin tepki ve muhalefetine neden olsa da Rıza Şah'ın emir ve yasaklarının icracısı olan memurların sertlik ve acımasızlıkları ciddi bir mukavemetin oluşmasına izin vermez: “Obada tek bir kişi dahi memurlara karşı çıkacak ya da sert bir söz söyleyecek olsa hemen tüm oba erkeklerini toplayıp götürüyorlardı. Hiç bir ücret vermeden ormanlarda çalışmaya zorluyor, ağaç kestiriyor, kestikleri ağaçları sırtlarında taşıyor ve arabalara yükletiyorlardı” (İbrahimi, 1371: 4/65).

Türkmenler, Rıza Şah tarafından okuma yazma öğrenmeye bile layık olmayan, alt tabaka insanlar topluluğu olarak görülüyordu. Türkmenlere yönelik bu yaklaşım, onlar için öngörülen etkisiz ve pasif toplumsal rollerle ilgiliydi. Ona göre Türkmen Sahra halkı geçmiş yıllardaki yönetimlerin ilgisizliği nedeniyle okul, cami, hastane gibi temel sosyal ve kültürel hizmetlerden mahrum kaldıysalar, şimdi de bu türden hizmet ve imkanlara sahip olmalarına gerek yoktu. Çünkü devletin bu kesime biçtiği rol tarım ve hayvancılıkla sınırlıydı (İbrahimi-Kasi, 1399: 34). Nitekim Pehlevî nazırlarından birinin Türkmen Sahra'ya yaptığı gezi sırasında şöyle dediğine şahit oluyoruz: “İnceburun'un okulu ve camisi yok. Olmayacak yani. Cami zaten çok önemli değil. Olsa da olur olmasa da. Ama o okul için ayırdığınız yer Kaymakamlık binası için kullanılacak. Okula da gerek yok” (İbrahimi, 1371: 6/18).

Rıza Şah'ın toplumu homojenleştirme ve tek tipleştirme politikası gereği Türkmenleri sindirme ve asimile çabası sadece kültürel alanla sınırlı kalmamış, ekonomik yapılarına da büyük darbeler vurmuştur. Türkmenlerin neredeyse tüm ekilebilir topraklarını tehdit, işkence, ölüm ve sürgün yoluyla ellerinden alarak kendi mülkiyetine geçiren Şah, her fırsatta Türkmenleri süründüreceğini söyler (İbrahimi, 1371: 6/138).

Rıza Han'ın, mülk edinme hastalığı vardı. O, zorla ele geçirdiği, köylülere ait binlerce bölüm emlak, bağ-bahçe, tarla ve merayı hayatı boyunca görmemiş, isimlerini bile öğrenmemişti (...) Orduyla ve askerlerle Kuzeydeki köylere giriyor, insanları öldürerek topraklarına el koyuyor ve kendi adına geçiriyordu. İş bitince de at üstünde heybetli bir heykelinin dikilmesi emrini vererek geri dönüyordu (...) bu tehlikeli hastalığının nedeni cehalet ve bilgisizlikti. Çünkü

tasarruf ettiği yerlerin Çin ve Maçin değil, Gilan ve Mazenderan olduğunun farkında değildi. Genç Şah, iş başına geldiğinde bu arazileri Türkmenlere geri verdi (...) Ancak Sahra halkının Pehlevî hanedanına olan kin ve nefretinin yatışmadığını görünce yaptığına pişman oldu ve verdiği arazilerin tümünü, oluşturduğu “Saltanat Mülk İdaresi” adlı kurum vasıtasıyla tekrar geri alarak kendi adına yaptı (...) Bu durum, ellerinde kalan küçük toprakları ekip biçerek yoksulluk ve kanaat içerisinde geçimlerini sağlamaya çalışan Türkmenlerin, Pehlevî rejimine her zamankinden daha fazla kin ve nefret duymalarına neden oluyordu (İbrahimi, 1371: 6/68-69).

Türkmenleri sofraya bezinin üstünde kalan yemek artıklarına benzeten Şah, bölgedeki memurları ve onların yerli işbirlikçilerine sofraya bezini silkeleyerek bu artıklardan temizleme emrini verir: “Emniyet güçlerimiz her zaman sizin yanınızda olacak. Toprak sahiplerine ve bizim anlaşmalı olduğumuz kişilere arazilerini teslim etmede tereddüt yaşayan bir Türkmen olursa hiç beklemeden derhal tek mermiyle bitirin işini. Biz, bu küçük toprak sahibi Türkmen meselesinin kökten hallolmasını istiyoruz” (İbrahimi, 1371: 6-69).

Türkmenlere yönelik bu dışlayıcı, aşağılayıcı ve tamamı olumsuz duygu ve düşünceler romanda, şehirli diye tabir edilen Fars kökenli vatandaşların Tahran’a okumak için giden Alınay’a karşı davranışlarında da kendini gösterir: “Türkmen Alınay, bu ona taktıkları isimdi ve hatta bazen sadece ‘Türkmen’ diyorlardı ona. İsmi bile söylemeden. Türkmen gel! Türkmen git! Türkmen bu hastanın iğnesini yap! Türkmen şu çocuğu tut! Türkmen o tabakları yıka! Türkmen çok açız git ekmek, helva getir bize!” (İbrahimi, 1371: 2/115).

Alınay, şehirlilerin kendisine üstten bakışının, onu hor gördükleri ve ezmeye çalıştıklarının farkındadır ancak hedefine ulaşmak için sabretmek ve katlanmak gerektiğini düşünür. Bununla birlikte bazen usulca sormadan edemez: “Benim yerimde bir Şirazlı veya İsfahanlı olsaydı ona da aynı şekilde davranır mıydınız? Ondan da size sigara almasını ya da ayakkabılarınızın çamurunu temizlemesini ister miydiniz” (İbrahimi, 1371: 2/115).

Türkmen denilince şehirlilerin zihinlerinde şekillenen tek imaj onların çapulcu, vahşi ve barbar insanlar olduğudur. Bu yüzden Alınay’ı sorularıyla kısıp alır ve alay ederler:

Türkmenler yol keserek ve adam öldürerek geçiniyorlarmış? Çadırlarında hem tuvaletlerini yapıyor hem ekmeği pişiriyor hem de yemek yiyorlarmış? Nerede bir Fars görseniz öldürüp kesiyor, etini aranızda paylaşıyorlarmış? Türkmenler hayatları boyunca yıkanmıyorlarmış ve hamamın ne demek olduğunu bilmiyorlarmış? Bir yıllık etinizi toprağın altında saklıyor ve azar azar çıkarıp pişiriyorlarmış? Yılanı kebab edip yiyorlarmış? Evleneceğiniz kızı çadırından kaçırmanız, kardeşlerini de öldürmeniz gerekiyormuş? Ağa Muhammed Han Kaçar, kendisi de bir Türkmen olmasına rağmen padişah olduğunda Türkmenlerin yarısını öldürmüştü? Hey Türkmen! Doğru mu tüm bu söylenenler? Ha! Doğru mu? (İbrahimi, 1371: 2/116).

Toplumun tüm azınlıklar gibi Türkmenlere ilişkin ön yargı ve olumsuz algısı, onların akılsız ve kültürsüz insanlar olduğu ve modern merkezî hükümetin diğer medeni politikalar gibi onlara kültür inşa etme görevinin olduğu yönündedir (Vaiz, 1388: 140). Şehirlilerin bu yöndeki tüm hakaret ve sataşmalarına rağmen Türkmen yaşam tarzına ve geleneklerine bağlı kalan Alınay, kabilesinin iddia ettiği gibi şehir yaşantısının meczubu ve Farsların uşağı olmaz. Sahra'ya dönerken Türkmen kıyafetlerini giyer ve Türkmen şarkılarını mırıldanır. Oba halkıyla yaptığı sohbetlerde düşüncelerini, hedeflerini açıkça ortaya koyar ve önünde zorlu bir mücadele olduğunu ve bu mücadeleye inandığını haykırır. Alınay, rejime karşı daha güçlü bir mücadele için arkadaşları, eş, dost ve akrabalarının yanı sıra Türkmenlerin yakın zamana kadar düşman ve zalim telakki ettikleri Fars ve şehirli fikirdaşlarının yardım ve desteğiyle “Sahra Halkının Birliği” adı altında bir parti kurar ve partisinin manifestosunda birlik konusundan şöyle bahseder:

En önemli hedefimiz etnik ve millî kimliğimizi kurtarmak ve korumaktır. Ayrılıkları ve fikir çatışmalarını ortadan kaldırmak, Türkmen halkının sorun ve sıkıntılarını gidermek, kabile, aşiret, boy, grup ve aile anlaşmazlıklarını çözüme kavuşturmaktır. Tüm Türkmen boylarının maddî ve manevî olarak birlik olmasını, dostluk ve dayanışma içerisinde el ele vermesini, Sahra'nın kültürel ve ekonomik olarak gelişmesini, küçük büyük pek çok kavim ve kabilenin doğup büyüdüğü ve yaşadığı büyük İran'ın gelişmesi için ciddi ve büyük adımlar atmamızı istiyoruz (İbrahimi, 1371: 4/251).

Türkmenlerin gaflet ve cehalet uykusundan uyanarak zulme uğramışlıklarının ve mahrumiyetlerinin farkına varmaları, kültürel, siyasî ve toplumsal bilince ulaşmaları, Pehlevi rejimi ve onun bölgedeki yöneticileri ile yerli işbirlikçileri tarafından mahrum bırakıldıkları hak ve özgürlüklerine kavuşma istek ve çabaları Alınay'ın öncülük ettiği birlik sayesinde mümkün olur. Karısı Maral ve diğer Sahra aktivistlerinin desteğiyle yorulmadan Türkmen halkının merkezî yönetim tarafından tanınması, Türkmen Sahra bölgesinde okul, cami, hastane, hamam vb. kamu kurumlarının inşa edilmesi, Millet Meclisinde temsiliyet hakkı verilmesi, etnik ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve halkların birliğinin sağlanması gibi siyasî ve hukukî hakların ihkaki için mücadele yürüten Alınay, bir taraftan da diğer halkların yanında yer alarak; “Kim tarafından ve her ne şekilde olursa olsun Pehlevi rejimini devirmek” (İbrahimi, 1371: 6/147) söylem ve sloganıyla onlarla birlikte hareket eder. Alınay, mücadelesini İran geneline yayarak dünya görüşü ve ideolojisi farketmeksizin benzer hedefe sahip tüm kişi ve gruplara fikri ve maddi destek sağlamak suretiyle onları örgütlemeye çalışır ve bunun gerekliliğini şu sözlerle açıklar:

Bugün silahlardan ziyade fikirler savaşıyor. Söylemler savaşıyor. Örgütler savaşıyor (...) Sahra'nın tüm ezilen halkını birleştirmeli ve müreffehlerden akıl ve servetlerini ezilenlerin hizmetine sunmalarını istemeliyiz (...) Bunun için de mutlaka Farslarla ve siyasetten anlayan zeki ve tecrübeli insanlarla kaynaşmamız ve onlardan istifade etmemiz gerekiyor. Emin ol ki Aydoğdu, zarar etmeyeceğiz (...) Türkmenlere eziyet ettiler Aydoğdu! Türkmenler sömürüldü, işkence gördü, öldürüldü (...) Tüm bunları telafi etmeliyiz. Bu

ezilmişlik, sefalet ve felaketten kurtulmamız lazım. Bunun için de Farslara ihtiyacımız var (...) Tüm İranlı direnişçilere ve dünyadaki diğer tüm savaşıçılara (İbrahimi,1371: 3/317).

Uzunca bir süre rejime karşı mücadelesini gizli ve yer altından yürüten Alınay, Şah'ın istihbarat birimi, SAVAK'ın İnceburun'a baskın düzenlemesi ve mücadele arkadaşlarının da içinde olduğu halk savaşıçılarını öldürmeleri üzerine mücadele yöntemini değiştirmeye karar verir. Yazar her ne kadar 1980'li ve 1990'lı yıllar İran'ına egemen olan dini atmosferin etkisiyle kendini ve eserini kabul ettirmek ve korumak için kendisinin romandaki sembolü olan Alınay'dan bir "Sufi Alınay" imajı çizmek istese de Alınay, romanın son iki cildinde Che Guevara'nın sol söylem ilkelerinin izinden giden idealist bir tebliğciye dönüşür. Anarşist hareketlere karşıyken yönünü değiştirerek hem kendisi eline silah alarak muhaliflerine doğrultur hem de gençlere silah ve mühimmat temin ederek onları başkaldırıya teşvik eder ve böylece söz konusu yıllarda halkçı ve devrimci hareketlerde etkili bir sol söylem oluşturmayı başarır ve böylece o, sadece bir roman karakteri değil, yazarın meyli ve hedefi doğrultusunda İslam Devrimi'ne giden süreçte tüm siyasi ve toplumsal olaylara yön veren solcu gerilla hareketinin sembolü, bir akım ve halk gücüne evrilir (Miri vd., 1398: 154).

Nihayetinde kaos, kargaşa ve düzensizliğin hakim olduğu toplum, Alınay ve karısı Maral'ın çabalarıyla düzen ve istikrara kavuşur. Ancak hikâye mutlu sonla bitmez. Romanın son cildinin şu sözlerle başlaması bunun habercisidir:

Sen ve ben güzel bir hikâyeydik Maral! Ancak şimdi her hikâyenin bir gün mutlaka sona ereceği ve bir hikaye bitmeden yeni bir hikayenin başlamayacağı gerçeğini kabul etme zamanı... Ben ve sen tüm hayatımız boyunca yeni hikayeler ve yeni başlangıçlar için çalıştık. Bitmek önemli değil Maral! Nasıl biteceğimiz önemli olmalı bizim için (İbrahimi, 1371: 7/5).

Sonuç

Yazın hayatında Türkmenlerle ilgili eserleriyle dikkat çeken Nadir İbrahimi 1973 yılında kaleme aldığı yedi ciltlik *Ateş Bedun-i Dûd* romanıyla İran edebiyatına damgasını vuran yazarlardan biridir. Konusu, anlatım özellikleri ve hacmiyle çağdaş İran edebiyatının önemli yapıtlarından biri olan *Ateş Bedun-i Dûd*, iki Türkmen boyu olan Yomut ve Göklenlerin Kaçarlar döneminden Pehlevî döneminin sonuna kadar olan yakın tarihlerinin üç kuşak üzerinden (Galan, Ak Öyler ve Alınay) anlatıldığı tarihî, sosyal ve siyasî bir romandır. Yazarın olayların kökenine inme ihtiyacıyla konuyu çok eskilere dayandırarak Türkmenlerin tarih sahnesine çıkmalarından itibaren hikaye etmesi esere aynı zamanda destansı bir özellik kazandırmıştır. İbrahimi'nin klasik-realist tarzda kaleme aldığı ancak yer yer romantizme kaydığı bu romanın ana temasını Türkmenlerin var olma ve birlik mücadelesi oluşturmaktadır ki olay örgüsü, şahıs kadrosu, bakış açısı, zaman, mekân ve anlatım teknikleri gibi romanın tüm unsurları bu temaya hizmet için kullanılmıştır. Eser, yazarın metne müdahalesi, taraflı tutumu ve uzun-sıkıcı diyaloglar gibi anlatım tekniği açısından kusur sayılan bazı özellikler barındırmakla

birlikte belli başlı roman unsurlarının başarılı bir şekilde kullanıldığı bir eserdir. Zengin şahıs kadrosu romanın en dikkat çeken özelliklerinden biridir. Tarihî olaylar ve günlük yaşantıdan oldukça bol kesitlerin verildiği romanda olayların büyük bir bölümünün geçtiği yer Türkmen Sahra bölgesidir. Türkmen Sahra, romanda doğası, iklimi ve kültürüyle adeta canlı bir varlık gibi rol ifa etmektedir. Yazarın uzun süre bu bölgede yaşaması, coğrafyasını yakından tanınması; yöre halkının nasıl yaşadıkları, geçimlerini nasıl temin ettikleri, ne giydikleri, ne yiyip içtikleri ve... hakkında detaylı bilgileri gerçekçi bir şekilde aktarmasına olanak sağlamıştır.

Ateş Bedun-i Dûd, eğitim için şehire (Tahran) giden romanın üçüncü nesil kahramanlarından Alınay'ın aydınlanmış idealist bir doktor olarak Türkmen Sahra'ya dönüşünden itibaren ait olduğu toplumu yoksulluk, cehalet ve geri kalmışlığın pençesine iten tüm güç ve unsurlara karşı başlattığı mücadelesini anlatmaktadır. Nihai amacı Türkmenleri yüzyıllardır içinde buldukları uykudan uyandırmak ve tepeden tırnağa içine batmış oldukları gerilik, taassup ve cehaletten kurtarmak olan bu mücadele; aydınlık ile karanlık, iyilik ile kötülük, ilerlilik ile gericilik arasındaki bir mücadele olarak yansıtılmıştır. Sosyal bir devrimci ve halk kahramanı olan Alınay'ın liderlik ettiği bu mücadelede düşman hem içeriden hem dışarıdandır. İç düşman, sahte din adamları, çıkarıcı eşraf, millî değerlerden yoksun yerli işbirlikçiler ve özellikle 'Kan davası' ve 'Kutsal Ağaç' ile somutlaşan çürümüş ve etkisini yitirmiş gelenek, görenek ve batıl inançlarken dış düşman, Pehlevî rejimi ve onun emri altındaki idarecilerle somutlaşan bozuk siyasi-toplumsal düzen olarak tavsif edilmiştir ki başta Alınay olmak üzere roman karakterlerinin ağzından yapılan uzun tahliller ve değerlendirmelerle bireysel ve toplumsal anlamda Türkmenlerin tüm sorun ve sıkıntılarının kaynağı olan bu iki düşmanın ortadan kaldırılması, eski düzenin yıkılarak yerine yeni adil bir düzenin kurulması ve ulusal kimliğin yeniden inşasının gerekliliği ortaya koyulur.

Sadece bir roman karakteri değil, gerçek hayatta da varlık gösteren ve mücadele yürüten devrimci bir aydın olan Alınay'ın uzun çaba ve uğraşları sonucunda oba halkının güven ve teveccühünü kazanarak birlik ve değişim fikrini kabul ettirmesiyle Türkmen kabileleri birlik kurmayı başarır bu da kabile içi düşmanlığın sona ererek yerine barış, huzur ve güvenin gelmesini sağlar. Sıra, dış düşmana geldiğinde ise bunun için Türkmen halkı ile ezilen diğer İran halkları arasında kurulacak daha büyük bir birliğe ihtiyaç duyulur. Bu durum Alınay'ı, mücadelesini İran geneline yayarak, dünya görüşü ve ideolojisi farketmeksizin benzer hedefe sahip tüm kişi ve gruplarla temas kurmaya ve ortak düşmana karşı birlikte hareket etme yönünde bir çabaya sevk eder. Merkezî yönetim tarafından tanınmak, Türkmen Sahra bölgesinde okul, cami, hastane, hamam vb. hizmet binalarının yapılması, siyasî temsiliyet hakkı verilmesi, etnik ayrımcılığın ortadan kaldırılması ve halkların birliğinin sağlanması gibi konularda başlangıçta teorik düzlemde gizliden gizliye yürüttüğü mücadelesini gerekli koşulların oluşmasıyla gerilla savaşına dönüştüren Alınay, bu uğurda hem kendinin hem de ailesinin canını feda ederek Türkmen direniş hareketinin baş kahramanı olarak adını tarihe yazdırmayı başarır.

Yazarının ‘Türkmen halkının mazlumiyetinin tarihi’ olarak adlandırdığı Ateş *Bedun-i Dûd* romanının, “Türkmenlerin var olma ve birlik mücadelesi” başlığı altında sadece tek bir tema üzerinden incelendiği bu çalışma; tema açısından oldukça zengin olan ve çeşitlilik arzeden bu hacimli eserin daha bir çok müstakil ve kapsamlı çalışmaya kaynaklık edebilecek özelliğe sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Bir başlangıç mesabesinde olan bu çalışmanın farklı yöntem ve bakış açılarıyla yapılacak yeni çalışmalara katkı sağlaması umulmaktadır.

Kaynakça

- Alevi Mukaddem, M., Purşehram, S. (1390). Nakd ve Tahlil-i Sahtar ve Enasır-ı Dastani-i Roman-ı Ateş Bedun-i Dûd. Faslname-i Tahassusi-i Sebkh Şinasi-i Nezm ve Nesr-i Farsi, 4(3), 255-266.
- Garthwaite, G. R. (2011). İran Tarihi. (çev. F. Aytuna). İstanbul: İnkılap Kitabevi, 2011.
- Gani, S. (1378). Ber Ameden-i Rıza Han. (çev. H. Kamşad). Tahran: İntişarat-ı Nilufer.
- İbrahimi, N. (1372). Ebu'l-Meşağil. Tahran: Ruzbehan.
- İbrahimi, N. (1386). İbn-i Meşğale. Tahran: Ruzbehan.
- İbrahimi, N. (1371). Ateş Bedun-i Dûd. Tahran: Ruzbehan.
- İbrahimi, M., Kasi, F. (1399), Gozer-i Suje ez Çarçubha-i İdeolojik der Roman-ı Ateş Bedun-i Dûd, Edebiyat ve Pejuheşha-i Meyan Rişteyi 2(3), 21-34.
- İranpur Yelme, H. (1395). Berresi-i Muhteva ve Derunmaye-i Roman-ı Ateş Bedun-i Dûd ba Tekiyye Ber Ferheng-i Torkemen (Payanname-i Karşinasi-i Erşed). Danışgah-ı Simnan, Daneşkede-i Ulum-i İnsani, Simnan.
- Kasimi, R. (1390). Nakd-ı Camie Şinasi-i Ateş Bedun-i Dûd (Payanname-i Karşinasi-i Erşed). Danışgah-ı Irak Daneşkede-i Ulum-i İnsani, Irak.
- Lukoşova, B.R. (1359). Torkemenha-i İran. (çev. S. İzzedi, H. Tahvili). Tahran: Şebaheng.
- Maksudi Gence, O. A. (1390). Berresi-i Şahsiyetperdazi der Mecmua-i Ateş Bedun-i Dûd-ı Nadir İbrahimi (Payanname-i Karşinasi-i Erşed). Danışgah-ı Şehr-i Kord Daneşkede-i Edebiyat ve Ulum-i İnsani, Şehr-i Kord.
- Miri, E., Mehdevi, M. C., Şerifi, Ş., Bahtiyari, B. M. (1398). Berresi-i Çegunegi-i Tarihsazi-i Nadir İbrahimi der Ateş Bedun-i Dûd ber Esas-ı Olgu-i Se Sathi-i Fraklaf. Costarha-i Novin-i Edebi, 50(2), 154.
- Mir Abidini, H. (1377). Sed Sal Dastannivisi-i İran. Tahran: Neşr-i Çeşme.
- Nuri, H. (1387). Tahlil-i Sahtar-ı Roman-ı Ateş Bedun-i Dûd ba Ruykerdi be Şahiseha-i Muhtevayi-i An (Payanname-i Karşinasi-i Erşed). Danışgah-ı Mazenderan, Daneşkede-i Ulum-i İnsani ve Ulum-i İctimai, Mazenderan.
- Rızvaniyan, K., Nuri, H. (1388). Ravi der Roman-ı Ateş Bedun-i Dûd. Pejuheşha-i Zeban ve Edebiyat-ı Farsi, 4, 84-85.
- Teslimi, A. (1388). Gozareha-i der Edebiyat-ı Muasır-ı İran. Tahran: Kitab-ı Amme.
- Vaiz, N. (1388). Ehdaf ve Revend-i Siyaset-i Ferhengi-i Dovlet-i Pehlevi-i Evvel bera-i İlat ve Eşayir. Tarih-i İslam ve İran, 19(1), 140.
- Velayeti, A.E. (1393). Tarih-i Kohen ve Muasır-ı İran Zemin (C. 12). Tahran: İntişarat-ı Emir Kebir.